

Jogelméleti Szemle 2020/1. szám

TARTALOM

Tanulmányok

Balássy Ádám Miklós: A hatalommegosztás és a hatalomfelosztás doktrínája	3
Gát, Ákos Bence: La genèse et la relation des différents instruments de la politique publique européenne de l'État de droit	17
Gyekiczky, Tamás: Rechtssystem und Digitalgesellschaft. Transformationsmuster im deutschen Recht.....	34
Ouk Varinic: Az alapjogvédelem eszköze: A magyar, német és a spanyol jogrend összehasonlító elemzése	59
Pokol Béla: Jurisztokrácia és alkotmányi joglépcső	79
Pongrácz Alex: A globális kormányzásról való gondolkodás az államelméleti narratívában.....	119
Prugberger Tamás: A munkavégzési szerződésekkel és azon belül a munkavállalással összefüggő jogalanyiség, különös tekintettel a munkavállalói jogalanyiségra	130
Schultz, Márton: Commercial value and manifestation of personality rights in Hungary.....	144
Szmodis Jenő: Adalékok az állami beavatkozás problematikájához	157

Vita

Nagy Zsolt: Megjegyzések – Pokol Béla „A jogrendszer duplázódása” című tanulmányához	169
Prugberger Tamás: A szak-jogágak alkotmányjogi problémái a jogrendszer-tagozódás tükrében.....	177
Szmodis Jenő: Hozzászólás Pokol Béla jogrendszer-kettőződésével kapcsolatos elgondolásához ...	184
Tóth J. Zoltán: A többrétegű jogelméletről	195

Szemle

Csirszki Martin Milán: Az Amerikai Egyesült Államok versenyjogi szabályozásának történeti áttekintése, különös tekintettel a mezőgazdasági szövetkezetek helyzetére	212
Fantoly, Zsanett – Budaházy, Árpád: Introduction to the New Hungarian Criminal Procedure (Part I.)	222
Zámbó Károly: Az ember mint a jogi, vallási és erkölcsi normák címzettje	248

Recenzió

Csatlós, Erzsébet: Integrity of Administrative Law: Polish Perspective (ed. by Jan Zimmermann).....256

Megjegyzések – Pokol Béla „A jogrendszer duplázódása” című tanulmányához

Jelen munka apropóját a Károli Gáspár Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Karán a Jegtörténeti, Jogelméleti és Egyházjogi Tanszék, továbbá az Alkotmányjogi Tanszék közös szervezésében „A jog többértűségének elmélete” címmel megrendezett tudományos konferencia adta.² Az alábbiakban az ott előadottak egy részének kissé részletesebb kifejtésére teszek kísérletet. Amint a cím is mutatja természetesen nem tudtam átfogni a vita, illetve a problémakör egészét, csupán – mint a későbbiekben látható – bizonyos részleteit, ám megpróbálok építő jellegű megjegyzésekkel a problémakör teljesebb, egyúttal részletesebb áttekintéséhez hozzájárulni. A jog többértűségének elmélete Prof. Dr. Pokol Béla nevéhez kapcsolódik, mely elméleti keret változtatására vállalkozott, miszerint a jog nemcsak a hagyományos rétegekből (törvényi jog, bírói jog, jogdogmatika, és az alkotmányos alapjogok) áll, hanem mindezt az alkotmányos alapjogok, és annak alkalmazása, nevezetesen az alkotmánybíróságok (egyes országokban azok funkcionális ekvivalenciáját megtestesítő legfelsőbb bíróságok) mintegy „kettéhasították”, és sok esetben a hagyományos rétegeket megpróbálják felülírni. Ami azt illeti, a probléma felvetése nem egészen új keletű, hiszen Pokol professzor Úr már korábban (2015-ben)³ indított egy vitát, az úgynevezett „Jurisztokrácia kérdést”, miszerint – persze ez ennél komplexebb - az absztraktabb alkotmányos szabályokat felhasználva a jogászság felülírhatja a hagyományos dogmatikus, törvényhozási és bírói jogrétegeket. Mindez egy globális folyamat keretében történt/történik, s jelen munka főként ezzel kapcsolatos. Végző soron a fent említett konferencia úgymond ennek a gondolatmenetnek és vitasorozatnak a következménye, mely vitákban ugyan nem vettem részt, de figyelemmel kísértem; így összefüggéseiben próbálok a kérdést kezelni, illetve annak, a teljesség igénye nélkül, csupán néhány szegmensét próbálok megközelíteni. A vitában felmerült, a jurisztokrácia és jogrendszer duplikálódásának globális vonzata; a globalizáció (beleértve a jogi globalizációt) kérdésének társadalomelméleti, szociológiai, jogszociológiai, jogelméleti problematikája; nos a kérdéskör e szegmenséhez kísérlek meg további adalékokkal hozzájárulni.

I. A globalizáció és irányzatai

A legújabb jogszociológiai (mellesleg jogelméleti, tételes jogi, szociológiai, politikatudományi, gazdaságtudományi, etc.) irányvonalnak tekinthető a globalizáció kérdésköre; itt természetesen az „alaptudomány” a szociológia, illetve a közgazdaságtan. *Maga a globalizáció kérdése, sőt „léte” sem tisztázott, s a szociológia tudományágán belül a mai napig erősen vitatott; vagyis a jogszociológiának, és a jogelméletnek is óhatatlanul össze kell hangolnia magát más szakszociológiákkal, illetve a különféle a társadalom egyes kulturális intézményeit kutató társadalomtudományi ágakkal. Általánosságban a globalizáció fogalma azonosnak tekintendő a világ felgyorsulásával, az információ, a pénz, stb. áramlásának sűrűségével. Ám álljon itt egy érdekes példa. Csupán egy mondatot érdemes*

¹ Egyetemi docens. SZTE ÁJK Összehasonlító Jogi és Jogelméleti Intézet.

² Károli Gáspár Református Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar. Kari Tanácssterem. 1042 Budapest Viola u. 2-4. 2020. január 24.

³ Lásd Jogelméleti Szemle 2015-2017. Elsőként: 2015/4. 2015. december 15. http://jesz.ajk.elte.hu/2015_4.html Több számban is megjelent cikkek átnézhetőek.

feleleveníteni, nevezetesen, *Anthony Giddens, Wulfstan yorki érsek 1014-ben celebrált miséjének egy részletét idézi: „A világ rohan, és végéhez közeledik”*.⁴ Napjainkban Milyen anakronisztikusként hangzanak az említett szavak, pedig az érsek ezt minden bizonytal komolyan gondolta, és mondta. Ez rámutathat a manapság zajló társadalmi folyamatok értékelésének komplex, illetve problematikus voltára is.

Mindenesetre, mivel erre mindenképpen ki kell térni, a globalizáció társadalomtudományi megközelítései többé-kevésbé három irányzatot fognak át:

1. Az úgynevezett *hiperglobalizmus*, mely szerint a nemzeti gazdaságot, társadalmat, kultúrát, etc. felváltja egyfajta nemzetközi transznacionális pénzügyi, intézményes, etc. háló.

2. *Az átalakulás-pártiak*, akik szerint a jelenlegi integrációs mechanizmusok precedens nélküliek, s ezzel párhuzamosan a politikai, jogi hatalmi kérdések legyenek azok lokálisak, nemzetiek vagy nemzetköziesek, a köztük lévő határok elvékonyodnak, elmosódnak. Mindkettőben az a közös, hogy a globalizáció minden hatását földrajzi, nemzeti határon átívelőnek gondolják.

3. *A szkepticizmus*, ami szerint a nemzetközi együttműködések tekintve semmi különbség nincs a korábbi, például az 1914 év előtti állapotokhoz képest, vagyis a globalizáció csupán egy mítosz.⁵

Áttérve a jogtudományra: a példaként említett elsősorban szociológiai hipotéziseken túl a szakirodalom alapján összegzésképpen elmondható, hogy a globalizáció a következőkben érinti a hagyományos jogelméleteket:

1. Mindenekelőtt a nemzetállam, és a hozzá köthető jogalkotás, illetve jog szerepét áshatja alá, vagyis a nemzetekhez köthető állam, társadalom és jogrendszer, mint áthatolhatatlan entitás már nem tanulmányozható többé izoláltan.

2. A jogra már talán nem tekinthetünk úgy, mint a nemzetek joga és a nemzetközi jog kettősségére, illetve utóbbira csak, mint szuverén államok kapcsolatából eredő jogokra és kötelezettségekre.

3. Kihívás elé néznek a jogelméletek azon a téren is, ahol a jogot olyan jelenségként látják, mely a kultúrából, tradícióból, szokásokból ered.

S a jogszociológia, illetve a jogelmélet szempontjából a globális folyamatok tekintetében természetesen többféle kutatási irányokat és ezzel együtt felfogásokat találhatunk. *Egyrészt* amelyek a jogász hivatás határokön átívelő aktivitását hangsúlyozzák. *Másrészt* a jogi eljárások és szabályok egyfajta „új rendjét” helyezik előtérbe. *Harmadrészt* érdemes kitekinteni a globális folyamatokkal kapcsolatosan az állam szerepére, illetve az ahhoz köthető jogászságot, és azok képzését és szemléletét illető megfigyelésekre, illetve ezzel összefüggésben a professziókutatásra. De nézzük meg ezeket - egyúttal reflektálva Pokol Béla téziseire is - egy kicsit részletesebben.

II. A jog és a jogászság internacionalizmusa

Az első állásponton belül is természetesen többféle hipotetikus előfeltevések találhatók. Mindenekelőtt ebben a „kategóriában” leginkább elterjedt gondolati fonal a

⁴ Anthony Giddens: *Elszabadult világ. Hogyan alakítja át életünket a globalizáció*. Perfekt Kiadó. Budapest. 2000. 11. p.

⁵ *Norman Angell* a korabeli híres szakértő a következőket írta *„Az illúzió kora”* című munkájában: „a jelentősebb európai gazdaságok összefonódásának foka immár elképzelhetlenné tett egy háborút”. Robert Went: *Globalizáció. Neoliberális feladatok, radikális válaszok*. 1996. Het Spinhuis. Amsterdam. 2000. Perfekt. 176. p. Ezeket a sorokat néhány hónappal azelőtt vetette papírra, mielőtt az Osztrák-Magyar Monarchia ágyúí - a történelem egyik legnagyobb fegyveres konfliktusának nyitányaként - 1914. július 28-án megkezdték Belgrád bombázását. Másképpen, mint tanulság: egyrészt bizonyos jelenségek „csalókanak” tűnhetnek, másrészt a jelenségek értékelése sok esetben valóban szubjektív.

következő, elsősorban tételes jogi diszciplínák körül orientálódnak: nemzetközi közjog, nemzetközi magánjog, kollíziós jog és az összehasonlító jog. Már csak a jogi tárgyak megnevezéséből is kitűnik, hogy olyan kérdések „kerülnek terítékre”, melyek függetlenek a nemzeti szuverén hatalomtól, vagy – ha tetszik – „felülemelkednek” a szuverén hatalmon.

Ad1. E modell szerint *a nemzetközi közjog* olyan jogi kereteket ad, mely ellátja (háború és béke esetén is) azokat a kormányzati interakciókat, melyek államok, illetve nemzetközi szervezetek között felmerülhetnek. Ezek történhetnek persze a hagyományos nemzetközi jogi kapcsolatok keretei között (diplomáciai kapcsolatok, diplomáciai védelem, etc.) de történhetnek úgynevezett kormányközi szervezetek keretei között is. Ez utóbbi pedig azért is érdekes, mert minden ilyen szervezet megalkotja saját rendszerét, intézményeit, és saját jogi rendjét (mely persze elvileg nem térhet el a nemzetközi jogi szabályoktól, szokásoktól). Sőt az ilyen szervezetek kvázi jogalkotási hatalommal bírnak, mely hatalom természetesen fejleszti a nemzetközi jogot egyúttal meghatározza saját működésének normáit is.

A nemzetközi magánjog szintén egy jelentős jogi elem lehet a globális folyamatoknak, hiszen önmagában megmutatja a határokon átvívelő folyamatokat, mely elsősorban nem állami résztvevőket, hanem különböző jogi személyeket és természetes személyeket érint. Ez három kérdés körül artikulálódik. 1. A nemzeti jogrendszerek konfliktusainak valamiféle feloldása. 2. Irányadó szabályokkal látja el azokat az ítélkező fórumokat, elsősorban a bíróságokat, hogy olyan ügyekben járjanak el, melyek nem az adott ország területén történtek. 3. Végül a nemzetközi magánjog elősegíti, hogy valamely hatóság döntését más országokban is elismerjék, illetve végrehatásához segítséget nyújtsanak. Ugyan a nemzetközi magánjognak még mindig territoriális eredete van, de kétségtelenül már határokon átvívelő relevanciája van.⁶

Az összehasonlító jog pedig elsősorban – e szempontból legalábbis – azt mutatja meg, hogy a különféle jogrendszerek hogyan és miért eredményezhetnek hasonló vagy éppen ugyanolyan döntéseket. Amiből egyenesen következik a különböző nemzetek jogainak és jogi eljárásainak összehasonlítása, amiből pedig szintén következik a határokon átnyúló jogi interakciók többszöröződése, amiből – többek között – eredeztethető a jogi rendszerek és szabályozások magasabb fokú integrációja. Erre leginkább praktikus példát Az Európai Unió Szolgáltató, mivel bármilyen hihetetlennek tűnik, de egyfelől a központi szabályozások (irányelvek, ajánlások, etc.) másfelől a különféle jogalkotási döntésekre való „egymásra figyelés” közelebb hozza a normarendszereket, és ennek tudományos alapját az összehasonlító jog és a jogszociológia teremti meg. Ahogy *William Twining* általánosságban mondta: a globalizáció megkövetel egy általános jogtudomány újraélesztését és a jog-összehasonlítás globális aspektusok szerinti újragondolását. Melynek eredménye egy teljesebb, a globális jogról szóló világkép kialakítása.⁷ *A fentiek pedig többek között megmagyarázhatják Pokol professzor Úr azon megállapításait, miszerint a különböző országok hasonló jogi formulákat alkalmaznak, így például az indiai bírósági rendszer könnyen átvette az egyébként is common law alapú jogrendszerekből a perlési jogosultság*

⁶ Szintén ilyennek tekinthető – elsősorban szociológiai szempontból vizsgálva – bizonyos már meglévő jogágak jelentőségének, és alkalmazási gyakoriságának megnövekedése; ezek közé tartozik, mondjuk a nemzetközi magánjog térnyerése. Erre szolgáltató példát *James W. Bowersnek* elméletében az ún. jogi adaptációs mechanizmusra hozott példája: Kalifornia és Luisiana kereskedelmi relációja. (A kevésbé önálló Luisiana gazdasága a kereskedelmi biztonság érdekében az államon kívüli partnerekkel való viszonyuk során azok normatíváit adaptálja – mely kevésbé költséges, mint fordított szituációban a különféle kereskedelmi partnereknek a lokális jogot elfogadniuk – így praktikusán akkor is az Egységes Kereskedelmi Kódex (*Uniform Commercial Code*) szabályozza a Luisiana-i gazdasági forgalmat, ha történetesen az állam nem léptette azt hatályba.) *Bowers*.

⁷ William Lawrence Twining: *General Jurisprudence: Understanding Law from a Global Perspective*. Cambridge University Press. Cambridge. 2009.

kiterjesztését.⁸ Az előbbiektől pedig teljesen függetlenül, ugyan még Indiánál tartva, az 1950-es, '60-as évek folyamatai sokkal inkább az indiai függetlenségi mozgalom miatti engedményeknek tudhatók be, ami a kormányzás politikai erejét a bírósággal próbálta az indiaiak javára egyensúlyba hozni.⁹

Ad2. S még mindig a jogász hivatások határokon átívelő folyamatainál maradvák kutatások történnek a jogi praxis pragmatikus változásainak kérdései körül artikulálódó gondolati szálon, az államon kívüli szinten megvalósuló, elsősorban üzleti szabályzatokon alapuló regulatív rendszer körül. Három eklatáns példát érdemes megemlíteni.

-Első példaként említhető az üzleti élet szokásainak és inntől kezdve – ha tetszik – szabályainak harmonizációja, illetve a „közös praktikum”. A nemzetközi szervezetek vagy transznacionális cégek általi általános normáinak létrejötte, meghozatala, mely szabályozások sok esetben törvényi erőt is kaphatnak.¹⁰

-A második példa inkább az informális professzionális szokások megjelenésével kapcsolatosak, melyek nemcsak egymás között érvényesülnek, de a még - amennyiben nem precedens-, illetve törvényellenes - bíróság előtt is érvényesíthetők; vagyis végső soron a jogi ügyek „nemzetközi, de mégis lokális szintű megoldása” kerül előtérbe.

-A harmadik példa egyfajta delokalizált eljárás, ami ebben az esetben nem más, mint az arbitráció. Egy a feleken kívüli nemzet bírából álló döntőbizottság, melynek a felek (az eljárásban résztvevő különböző országok állampolgárai, cégei, vagy éppen az államok) alávetik magukat az arbitrációs bizottság döntésének.

Ad3. Továbbá ide tartoznak a különféle multilaterális szervezetek és azok normarendszereire vonatkozó ismeretszerzések: például az ENSZ keretei között lévő szervezetek, mondjuk az Nemzetközi Munkaügyi Szervezet (ILO) továbbá a II. Világháború után létrehozott, elsősorban az emberi jogokat védő multilaterális organizációk (nemzetközi ökonómiai szervek, nemzetközi környezetvédelmi szervek, etc.). Ebben a gondolati szálon – egyébként empirikusan, számszerűen bizonyíthatóan - pedig elsősorban a különféle multilaterális egyezmények sokasodása és a nemzetek feletti organizációk szerepének erősödése jelenik meg. Amire talán a leglátványosabb példát jelentik azok a jogi normák, amelyek a II. Világháború utáni emberi jogok megjelenésében és különféle szabályozásokban való deklarálásában mutatkoznak meg. Ezek pedig nyilvánvalóan, ha nem is normaalkotási, de befolyásolási igénnyel lépnek fel. Hiszen a politikai szociológiában jól ismert „befolyásoló csoportok” nemzeti szinten is jelen voltak; ez mára természetes, hogy nemzetközi szintre lépett.¹¹

Ad4. Meglepőnek tűnik, de a jogszociológiai vizsgálatok, már csak numerikus alapokon is kimutatták, hogy elkezdődött a nemzeti, illetve regionális jogok és a nemzetközi normák harmonizálása, mely lényegében egy új jogterületet kezd megteremteni. Amire legjobb példát a különféle nemzetközi gazdasági szervezetek jelentenek. A különféle jogok adaptálására pedig csupán néhány példa: az 1980-as Bécsi Egyezmény *The United Nations Convention on Contracts for the International Sales of Goods*); az Egységes Kereskedelmi Kódex második szakasza, melyet a legtöbb amerikai állam hatályba léptetett; az amerikai alkotmány hatása a jogalkalmazásra; továbbá a WTO és a NAFTA létrehozása. Mindezek

⁸ Vö: Pokol Béla: Kettős állam és jogduplázódás. Alkotmányi jog és a jogrendszer duplázódása. Kézirat. Budapest. 2020. 93-94. p.

⁹ Lásd: Uo. 94-95. p.

¹⁰ Itt felmerülhet egy érdekes párhuzam, bár ez nem globális, hanem inkább párhuzamos jelenségként értékelhető. Az indiai „földosztás” kérdése rendkívül hasonlít a latin-amerikai helyzethez, miszerint az oligarchákkal szembeni politikai fellépés szintén napirendre került. Azonban az indiai bírói megoldási kísérletekkel szemben Latin-Amerikában ellenlépésként inkább valamilyen autoriter-katonai rendszer bevezetésére került sor. Ez látszólag az üzleti élet része, közös szabályokkal, ám valójában inkább csak két régió hasonló problémáinak „modus vivendiei”.

¹¹ Általánosságban lásd például: Visegrády Antal: Jogi alaptan. Magánkiadás. Pécs. 1996.

pedig egyértelműen nemzetközi szinten is próbálják sajt üzleti érdekeiket érvényesíteni. *Ez nem jelent feltétlenül globalizmust (bár kétségtelenül kapcsolódhat a kérdéshez) sem feltétlenül a bírósági rendszer azonosságát, annak előtérbe hozását. Sokkal inkább különböző régiók szerint, különböző sajátosságok alapján, ahhoz alkalmazkodva érdekeik érvényesítését. Ez kiteljesedhet egyfajta demokratikus választásban, vagy épp annak befolyásolásában, egy autoriter szisztémában, vagy egy bírói rendszer hatalommegosztási struktúráján belüli megerősítésében. A választék rendkívül széleskörű; változatosságát pedig a helyi sajátosságok, esetleg a különféle szerveződések attitűdje határozza meg.*¹²

III. A tradicionális jogi eljárások megváltozása és azok „új rendje”

A jogi eljárások új rendje, metodológiája, és a globalizáció összefüggésein belül is természetesen többféle elképzeléseket találhatunk. Ebben az esetben sokkal inkább *nem a „hivatalos” jogi szabályozások kerülnek fókuszpontra, hanem az informális „nem-hivatalos” regulák*, mint például a gazdasági szokások, professzionális értékek, „megcsontosodott” jogi jellegű szokások, etc. S mint az előzőekben is láthattuk, itt is többféle irányzat található.

Ad.1. Mindenekelőtt az empirikus narratíva mögött egy olyan „szellemisség” bontakozik ki, mely újradefiniálja a jogi és állami szuverenitást, és integritást. E megközelítésből három elem emelhető ki: először is a jogrendszer és a földrajzi értelemben vett territorialitás kapcsolata. Másodsorban a globálisan megjelenő gazdasági folyamatoknak köszönhetően a jogi és gazdasági hatalom közötti viszony, illetve annak változása. Végül pedig hogy miképpen lehet a demokratikus viszonyokat és az emberi méltóságot megőrizni egy globális társadalom és gazdaság keretei között. (Vagyis a tételes szabályok ennek fényében nem feltétlenül alkalmasak egyedül a különféle demokratikus értékek megőrzésére?)

Az első felvetés kétirányú trendet takar. Ugyanis megfigyelhető a jogi szabályozások decentralizációja, párhuzamosan a lokális, szubszidiárius szabályozások – számszerűen kimutatható - növekedése. Lokális szinten egyébként gondolhatunk egyszerű helyi közösségekre, városra, megyére, de akár nemzeti vagy regionális, illetve multilaterális szervezetekre. Vagy, ahogy *Neil MacCormick* fogalmazott ebben az esetben nem a szabályozások hierarchiájáról van szó, hanem sokkal inkább egymást átfedő jogszerű normák komplex interakciójáról. Tehát a nemzetállami szabályozások szükségképpen erodálnának. Minek következtében egyre inkább szükségessé válik bilaterális vagy multilaterális szintű „határokon átívelő” jogszolgáltatás, illetve a már meglévő, ilyen intézmények jogkörének növelése.¹³ Továbbá a magasabb szintű szabályok meghozatala, fokozott érvényesítése, ami kiterjesztő gyakorlattal jár, de ennek tanúi is lehetünk.

Ezen túl a jog delokalizációja, pontosabban a szupranacionális szabályok aktivitásának növekedése figyelhető meg; melyek elsősorban kormányközi szervezetek normatíváin keresztül érvényesülnek. (Gondoljunk csak az Európai Unió közvetlenül érvényesülő irányelveinek számszerű sokszorozódására, mely jelenség már-már az abszolutisztikus monarchiák dirigista felfogásával vetekszik.) Ebben az esetben olyan, nem kormányok által irányított vagy kormányközi organizációkról van szó, melyek „területek feletti” (*supra-territorial*) jogi normatívákat hoznak létre, illetve alkalmaznak.

Ad.2. A jogi metodológián belüli intellektuális irányvonal leginkább a területek feletti jogi megközelítésként aposztrofálható, amit már 1956-ban *Philip C. Jessup*, mint „transznacionális jog” határozott meg. Eszerint a nemzetközi jog, illetve a nemzetközi jogforrások indukálói lehetnek egy regulaív rendnek, melynek eredménye egyetlen

¹² Ehhez lásd: Pokol Béla i.m. V. Fejezet. Jurisztokrácia és alkotmányi joglépcső. 91-129. p.

¹³ Neil MacCormick: Questioning Sovereignty: Law, State and Nation in the European Commonwealth. Law, State and Practical Reason. Oxford University Press. Oxford. 1999.

jogrendszer, ami legalábbis a gazdasági és pénzügyi tranzakciókat sokkal hatékonyabbá teszi. Vagyis egyfajta – melleleg már a középkorban is használt – univerzális kereskedelmi jogról (*Lex Mercatoria, Law Merchant*) lehetne beszélni. Körülbelül, ahogy *Günter Teubner* mondta, miszerint kialakulóban lehet, egy „jogi prototípus”, ami már nem hasonlítható egyetlen nemzet jogára, sem pedig a nemzetközi jogi normákra. Forrása inkább olyan - már csupán számszerűség alapján is megmutatható - csoportosulások, melyek saját rendszerükön belül hozzák létre saját specifikus jogi prototípusaikat. Mely új jog olyan normatív rendszert képez, ami mindenképpen kívül áll a formális állami jogon. S ahogy már említésre került, nemcsak a kereskedelemről vagy az üzleti érdekekről van szó, ezek a szabályok érinthetik például az emberi jogokat is. (Ahogy *Boaventura De Sousa Santos* írta: a globális emberi jogok létrehozta egy kozmopolita morális normarendszert is.)¹⁴ *De ezt többek között indukálhatja pont a latin-amerikai diktatúrák (autoriter rendszerek) visszaélései is, amivel szemben egy adott országban, csak egy önálló hatalmi ág és szervezet védekezhet megfelelően.*¹⁵

Ad.3. Ez az irányvonal a plurális jog felfogásából indul ki, ezért talán „a globalizáció és a jog pluralizmusaként” határozható meg. Ebben a koncepcióban a jogszociológiai kutatások a jogi pluralizmushoz hasonlóan a kolonizált társadalmak jogi relevanciával bíró normáinak vizsgálatából indulnak ki. Ezekben a gyarmatosított társadalmakban amellet, hogy bizonyos társadalmi szférákban, intézményekben fennállt, illetve sok esetben fent is maradt a gyarmatosítók jogának dominanciája, a gyarmattartók joga befolyásolta is a hagyományos normarendet. Ugyanakkor más társadalmi szférákban – noha a „külső” jogi influencia éreztethette hatását – a tradicionális normarend erősebben megmaradt, illetve az informális szokásjog is tovább működött. (Lásd a hindu vagy az iszlám jogot.) Azért, hogy az egész rendszer működőképes legyen, szükséges volt a koloniális jogot fejleszteni, változtatni, többek között úgy, hogy a hagyományos normákat elismerték és képesek voltak definiálni saját jogrendszerük hatásainak határait, aminek következtében megóvták a jogrendszer pluralitását. Természetesen azért, hogy egyrészt a gyarmati jog működhessen, másrészt végső soron azért, hogy a gyarmati rendszer fennmaradjon. Ennek nemzetközi, illetve globális jogi asszociációjára vonatkoztatva például *De Sousa Santos* „jogi integritást”, *Teubner* pedig „globális jogi pluralizmust” említ, mint a jogrendszert érintő megújuló jövőt. Ám ha ez utóbbi irányvonal, figyelembe véve a „bennszülött” lakosságra vonatkozó koloniális tapasztalatokat, egy jövőképet említve, ez éppúgy lehet a szeparáció vagy éppen a szegregáció és az elnyomás is. *Ez persze jelenthet nyomást más országokra is, amelyek átveszik az adott politikai-hatalmi struktúrát, ám azok alkalmazása elérő lehet a mintaadótól, hiszen részben vagy teljességében más jogi kultúrába való implantációról van szó.*

IV. Az állam, és a jogászság szerepének változása

Csak példálózva ilyennek tekinthető – elsősorban jogszociológiai kérdésként vizsgálva – bizonyos már meglévő jogágak jelentőségének, és alkalmazási gyakoriságának megnövekedése; ezek közé tartozik, mondjuk a nemzetközi magánjog térnyerése. Erre szolgált példát *James W. Bowers* elméletében az ún. *jogi adaptációs mechanizmusra* hozott példája: *Kalifornia* és *Louisiana* kereskedelmi relációja. (A kevésbé önálló *Louisiana* gazdasága a kereskedelmi biztonság érdekében az államon kívüli partnerekkel való viszonyuk során azok normatíváit adaptálja – mely kevésbé költséges, mint fordított szituációban a különféle kereskedelmi partnereknek a lokális jogot elfogadniuk – így praktikusán akkor is az Egységes Kereskedelmi Kódex (*Uniform Commercial Code*) szabályozza a *Louisiana*-i

¹⁴ *Boaventura De Sousa Santos: Toward a New Common Sense, Law, Science and Politics in the Paradigmatic Transition.* Routledge. 1995.

¹⁵ Lásd: *Pokol Béla* i.m. 105-118. (Bíráskodás Latin-Amerikában.)

gazdasági forgalmat, ha történetesen az állam nem léptette azt hatályba.) *Ebben az esetben elsősorban nem globális kérdésről, hanem – a jog alátámasztásával - az üzleti érdekeknek partikuláris megjelenéséről van szó.*

S végül itt léphet, illetve lépett be – noha talán marginálisan, de mégis az empiria és a norma közti valóságot vizsgálva - a jogszociológia, mely vizsgálhatja a társadalomban végbemenő kulturális változásokat, továbbá a spontán, és tudatos normaváltozásokat, illetve az ezekre adható válaszokat, azok jelentőségét, mértékét, „hasznosságát”, etc. De azért, hogy a kutatásokból csupán néhány példát emeljünk ki, *William B. T. Mock* – elsősorban a jogrendszert érintő - összehasonlító elemzése, aki az információs technológia fejlődését, s annak a jogi oktatásra gyakorolt hatását az ipari forradalom indukálta változásokhoz hasonlítja. Ugyan az ipari társadalom megjelenésével a jogászképzés még sokáig az agrárelvek szerint folyt, ám az átalakulás elkerülhetetlenül meghozta az új tárgyakat tartalmazó struktúrát (munkajog, társasági jog, etc.), továbbá átformálta a hagyományos tárgyak tananyagát. Hipotézise szerint az utóbbi évtized „technikai forradalma” hasonló helyzetet teremtett, és a tradicionális jog szintén lassú reformokon fog keresztülmenni: egyfelől új tárgyak jelennek meg, mint a komputer jog, internet jog, másfelől a meglévő területek az információs társadalom értékeinek megfelelően módosulnak. Másképpen: előtérbe kerül az információt, mint a társadalom új szervező elvét számításba vevő jogi gondolkodás (a jogalkalmazásban az egyes jogágak szabályozásainak már sokszor adaptált, a gyakorlatra vonatkozó tudás, például tulajdonjog és az információ, mint tulajdon, vagy az információkkal való visszaélés, és a büntetőjog relevanciája). (Ennek szerepe lehet az alkotmányosságra is, hiszen viszonylag új intézményről beszélhetünk, egy megváltozott rendszerben, társadalomban, továbbá a meglévő alkotmányos jogok újra- és újra értelmezésére.)¹⁶

A fenti sokrétű jogelméleti, jogszociológiai megfogalmazás után talán egy egyszerűsített összefoglalás lehetne megfelelő, mely tartalmaz szociológiai, társadalomelméleti, etc. elemeket is. *Zygmund Bauman* szerint a szuverenitások névlegessé, a hatalom névtelenné, helye pedig üressé vált. Ezzel persze ellentétes vélemények is vannak (*Catherine Valke, Paul Kennedy*) akik a nemzetállamok fennmaradása mellett voksolnak, de a körülmények megváltoztak vagy megváltoznak. Mivel a globális kapcsolatok döntőeknek bizonyulhatnak, a konfliktusok megfelelő intézményesítése azonban hiányzik. Nincs feltétlenül konvergencia a jog és a társadalmi valóság között. Ugyanakkor *Volmak Gessner* és *Ali Cem Budak* szerzőpáros intései mindenképpen figyelemre méltóak: „a tradicionális jogállami modellek és elméletek kiegészítésekre, változtatásokra szorulhatnak, és ez fordulatot idézhet elő a modern jogelméletekben és a jogászság szemléletében is, melyek nem tudnak mindenben megfelelő választ adni napjaink globális jogi folyamataira. *Egy problémakör azonban mindenképpen összefüggésbe hozható a globalizációval, mégpedig az információáramlás: sok esetben (akár autoriter, akár demokratikus rendszerről beszélünk) azonos elnevezés alatt hoznak létre intézményeket a politikai struktúrában belül, de ez nem feltétlenül jelenti a tényleges funkcionális azonosságot.*¹⁷

Vagyis végső soron kimondható, hogy a kaotikus jogi vélemények és döntések problémáját, nem pusztán strukturális, illetve normaalkotási kérdések, hanem egy olyan

¹⁶ S a kutatások alapján – legalábbis szociológiai szempontból - itt található a jogalkotás és a társadalmi valóság közötti talán legnagyobb diszkrepancia. Elég csupán a napjainkban hatályban lévő büntető vagy polgári törvénykönyvekre és egyéb jogszabályokra, és annak való társadalmi relevanciájára gondolni. Ha az egységes kódexek szabályait terjedelmében, részletességében áttekintjük, és ugyanakkor megnézzük a valós élethelyzetekhez történő alkalmazhatóságát, meglehetősen problematikusnak látszanak. Egyáltalán nem véletlen, hogy a bírói gyakorlatban – s itt elsősorban a kontinens törvénygyűjteményeire lehet gondolni – egyre erőteljesebb az esetekre való hivatkozás; hiszen a „rég” szabályokat folyamatosan új és új értelmezéssel kell ellátni, különben az ügyek eldönthetetlenek vagy eredményeikben abszurd kimenetelűek maradnának.

¹⁷ Utalva itt Pokol Béla i.m. 115-118. p.

tényező oldhatja meg, mely az embertől független: nevezetesen az idő.